

*Г. К. Тычко,
доктар філалагічных навук,
прафесар, Беларускі дзяржаўны
ўніверсітэт культуры і мастацтваў*

ПАЛІЛОГ КУЛЬТУР ПРАЗ БЕЛАРУСКІ ЛІТАРАТУРНЫ КАНТЭКСТ

Тэрыторыя сучаснай Беларусі паводле свайго геапалітычнага становішча (на скрыжаванні шляхоў Усход – Заход) была своеасаблівым плавільным катлом, дзе на працягу стагоддзяў выпявалі тэндэнцыі талерантнасці, павагі да іншых культур і народаў. «Інакшасць» – у якой бы форме яна не выяўлялася: у мове, рэлігійных рытуалах ці народных звычаях – на Беларусі спакон вякоў не перашкаджала культурнаму абмену, цывілізацыйнаму дыялогу. Найбольш яскрава гэта з’ява выяўляе сябе праз гісторыю літаратурнага жыцця Беларусі.

У пратанацыянальны перыяд, калі нацыянальныя культуры толькі-толькі пачынаюць выкрасцілізавацца, невядомы пісьменнік у «Слове пра паход Ігара» (XII ст.) надзвычай шырока паказвае гістарычныя падзеі ў Полацкім княстве, з вялікай сімпатыяй апісвае вобраз полацкага князя Усяслава Чарадзея. Гэта дае падставы даследчыкам вылучаць у якасці гіпатэтычнага аўтара славутага прапаведніка тагачасных беларускіх зямель – Кірылу Тураўскага. «Слова...» – адна з першых захаваных пісьмовых літаратурных крыніц пазнання светапогляду, культуры і побыту нашых продкаў, у мове помніка адлюстраваліся таксама асаблівасці беларуска-ўкраінскага моўнага памежжа, тагачаснай Чарнігава-Северскай зямлі.

Эпоха Сярэднявечча, асабліва перыяд Рэнэсансу, у Беларусі прадастаўляе нам выдатныя ўзоры плённага супрацоўніцтва, палілогу ў галіне гуманітарнай працы. Яскравае сведчанне – лёс і дзейнасць беларускага першадрукара, асветніка і гуманіста – Францыска Скарыны (каля 1490 – каля 1551). Атрымаўшы першапачатковую адукацыю на радзіме, у Полацку, Скарына паглыбляе яе ў Кракаве (Польша) і Падуі (Італія). Сваю першую друкаваную кнігу ён выдае ў чэшскай Празе, пазней засноўвае друкарню ў Вільні, якая ў тыя часы была сталіцай Вялікага Княства Літоўскага і да пачатку XX ст. уключна – калыскай беларускай нацыянальнай культуры. Вядомыя спробы першадрукара

распаўсюджваць свае выданні на тэрыторыі сучаснай Расіі, у прыватнасці ў Маскве, аднак, пацярпелі няўдачу.

Варта адзначыць, што, нягледзячы на вонкавы касмапалітызм, у сваёй асветніцкай дзейнасці Скарына, адзначаюць даследчыкі, «выступіў гарачым прыхільнікам духоўнага і грамадскага адзінства ўсяго народа. Упершыню ў гісторыі Беларусі былі так цесна зліты ідэі адзінства і прымату хрысціянскай і этнічнай свядомасці» (Г. Галенчанка). Не апошняю ролю ў дзейнасці Скарыны, яго сучаснікаў і паслядоўнікаў адыгрывала тагачаснае геапалітычнае становішча Беларусі.

У канцы XV – пачатку XVI ст. на беларускіх землях узнікае такая ўнікальная з’ява, як лацінамоўная паэзія. Тэндэнцыя пісаць на латыні была выклікана ўзрастаннем ролі лацінскай мовы ў грамадскім жыцці ВКЛ і Рэчы Паспалітай, а таксама і адукацыйнымі стандартамі. Выхадцы з Беларусі, каб атрымаць адукацыю, накіроўваліся ва ўніверсітэты Заходняй Еўропы, а там выкладанне было заснавана на шырокім выкарыстанні латыні. Веданне лацінскай мовы далучала беларускіх літаратураў да агульнаеўрапейскіх духоўных каштоўнасцей, інтэгрвала ў адзіную інфармацыйную прастору, даючы магчымасць свабоднага ўваходу ў яе. Лацінамоўная адукацыя прадстаўляла шанец дамагчыся прызнання і славы не толькі на радзіме, але і далёка па-за яе межамі. Паэтычны дар, як вядома, ніколі прапарцыянальна не суадносіцца з дарам матэрыяльнай забяспечанасці, таму творцы спрадвечу вымушаныя былі шукаць сродкі для свайго існавання. У тыя часы звычайна гэта вырашалася такім чынам: трэба было знайсці мецэната сярод уплывовых прадстаўнікоў палітычнай ці духоўнай эліты. Аднак мецэнацтва патрабавала наўзамен: паэт павінен быў улічваць у літаратурнай творчасці інтарэсы і волю свайго дабрадзея.

Дзякуючы гэтым абставінам у сярэднявечнай літаратуры Беларусі назіраецца феноменальная з’ява: этнічнае паходжанне аўтара амаль не адыгрывае істотнай ролі – скіраванасць лацінамоўных твораў часта залежала ад таго, з чыёй ласкі яны ствараюцца. Зрэшты, і самі тагачасныя творцы не надавалі вялікага значэння сваёй этнічнай прыналежнасці, галоўнай была ідэнтыфікацыя з дзяржаўным утварэннем, да якога яны адносіліся, – Вялікім Княствам Літоўскім.

Лацінамоўная пісьмовая культура Беларусі, што існавала пачынаючы з XVI да XVIII ст. уключна, была арганічна інтэгравана

ў агульнаеўрапейскі літаратурны працэс, але пры гэтым захоўвала сваю пэўную нацыянальную адметнасць і заставалася складнікам нацыянальнай літаратуры. Самыя значныя творы ў полілінгвістычнай айчынай літаратуры гэтага перыяду – «Пруская вайна» Я. Вісліцкага, «Песня пра зубра» М. Гусоўскага, паэмы «Радзівіліяда...» Я. Радвана – адлюстроўваюць найважнейшыя гістарычныя падзеі і славетных асоб тагачаснай Беларусі, асаблівасці нацыянальнага геаграфічнага ландшафту, правілы і нормы паводзін і этыкету, культурныя традыцыі і светапоглядныя арыентацыі нашых продкаў. Карацей, усё тое, што ўтварае пласт культурна-гістарычнай тэматыкі і з’яўляецца найбольш цікавым у сусветнай літаратуры.

У 1515 г. Ян Вісліцкі апублікаваў у Кракаве новалацінскую паэму «*Belli Pruteni tres libelli per Joannem Visliciensiem editi. 1516, Cracoviae, ab Joanne Hallero*» («Пруская вайна»), прысвечаную перамозе над Тэўтонскім ордэнам у Грунвальдскай бітве аб’яднаных войскаў ВКЛ і Польшчы, дзе праславіў рыцарскія подзвігі Ягайлы і Вітаўта. Сёння гэты твор стаіць каля вытокаў жанру эпапеі ў беларускай, польскай і літоўскай літаратурах, якія заканамерна выступаюць пераемніцамі літаратуры ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Вопыт Я. Вісліцкага, відаць, выкарыстаў у сваёй творчай дзейнасці Мікола Гусоўскі, які нарадзіўся, як лічаць даследчыкі, у вёсцы Уса (Усава) у Цэнтральнай Беларусі, вучыўся ва ўніверсітэтах Балонні, Вільні, Кракава. У 1518 г. у складзе літоўска-польскай дыпламатычнай місіі, якую ўзначальваў сакратар вялікакняжацкай канцылярыі Вітэлій, Гусоўскі трапіў у Рым. Выконваючы заказ Вітэлія, М. Гусоўскі стварыў у 1522 г. у Рыме для папы Льва X свой лепшы твор «*Carmen de statura feritate ac venatione bisonis*» («Песня пра аблічча, дзікасць зубра і паляванне на яго»). У паэме ён выклаў шматгранную ідэйна-эстэтычную, педагагічна-асветніцкую праграму, паказаў жыццё, побыт і звычай розных слаёў насельніцтва тагачаснай Беларусі: ад звычайных бортнікаў і паляўнічых да ратнікаў, уключна вялікага князя Вітаўта. Творчасць М. Гусоўскага паўплывала на станаўленне гістарыяграфіі ВКЛ, развіццё лацінскай, уласнабеларускай і польскай літаратур. Яго паэма «*Nova et miranda victoria de Turcis mense Iuly*» («Новая і славетная перамога над туркамі ў ліпені месяцы») (Кракаў, 1524) прыкметна паўплывала на развіццё жанру гераічнай паэмы і хронікі. У творы «*De vita et gestis Divi Hyacinthi*»

(«Жыццё і подзвігі св. Гіяцынта»), прысвечаным кракаўскаму ваяводу Хрыстафору з Шыдлоўца, апавядаючы пра жыццё дамініканскага прапаведніка Яцка (Гіяцынта) Адрованжа, М. Гусоўскі праслаўляў хрысціянска-гуманістычны подзвіг як служэнне народу. Вобраз св. Гіяцынта, дзейнасць якога праходзіла ў Беларусі і Польшчы, увасабляў прыклад духоўнай велічы чалавека, ідэал, да якога трэба імкнуцца.

Славутым паэтам лаціністам XVII ст. быў Ян Радван, які нарадзіўся ў Вільні, вучыўся ў заходнееўрапейскіх універсітэтах, дыплом атрымаў у Падуі. Падарожнічаў па Еўропе ў свеце магнатаў Хадкевічаў, пазней служыў у ваяводы смаленскага Я. Абрамовіча. Самы значны твор Радвана – лацінамоўная паэма «Radivilus, sive, De vita, et rebus praeclarissime gestis... Nicolai Radivili...», больш вядомая як «Радзівіліяда...», выдадзена ў 1592 г. у Вільні ў гонар памерлага ў 1584 г. ваяводы віленскага, гетмана вялікага літоўскага князя Мікалая Радзівіла. Гэта класічная героіка-эпічная паэма Адраджэння, якая насычана зваротамі да антычнай літаратуры, яркай вобразнасцю. Паэма Я. Радвана – твор шматгранны, у якім выяўляюцца патрыятычныя ідэі, услаўляецца не толькі сам Мікалай Радзівіл, але гераізм і мужнасць народаў ВКЛ, праяўленыя ў барацьбе за свабоду і незалежнасць дзяржавы. Галоўная небяспека пагражала ВКЛ у тыя часы з боку Маскоўскай дзяржавы, на троне якой сядзеў Іван IV Грозны, жорсткі, нястрыманы і агрэсіўны. Яму ў «Радзівіліядзе...» супрацьстаіць Мікалай Радзівіл, разважлівы военачальнік і смелы абаронца Айчыны. Такая трактоўка дзеянняў герояў і палітычны падтэкст твора вынікалі з гістарычнай сітуацыі і з жанравых уласцівасцей паэмы. Асаблівае значэнне надае Я. Радван пераможнай бітве на рацэ Уле, дзе Мікалай Радзівіл праславіўся як военачальнік. «Радзівіліяда...» з'яўляецца найбольш дасканалым узорам гераічнага эпасу ў шматмоўнай літаратуры ВКЛ позняга Рэнесансу.

Такім чынам, лацінамоўныя творы шматлікіх прадстаўнікоў рэнесанса-барочнай плыні (Я. Вісліцкага, М. Гусоўскага, Я. Радвана, Г. Пельгрымоўскага, Б. Гіяцынта, Ф. Градоўскага, Х. Завішы і інш.), у якіх увасоблены гісторыя, геаграфія, а таксама вобразы і ўчынкі прадстаўнікоў славутых шляхецкіх родаў ВКЛ, даюць трывалы грунт, які дазваляе па-новаму зірнуць не толькі на мінулае, але і на перспектывы развіцця нашай нацыянальнай супольнасці.

У канцы XVIII ст. значны ўклад у развіццё нацыянальнай культуры зрабіў прафесар рыторыкі і паэтыкі Забельскага

дамініканскага калегіума (фальварак Забелы каля вёскі Валынцы, цяпер Верхнядзвінскі раён Віцебскай вобл.) Каятан Марашэўскі. Калектыў супрацоўнікаў Забельскага калегіума быў нешматлікім. Паводле архіўных звестак, у 1802 г. там працавала толькі шэсць выкладчыкаў і было восемдзсят навучэнцаў. Напрыканцы XVIII ст. Беларусь перажывала сапраўдны тэатральны бум, які закрануў і калегіум. Тут па ініцыятыве К. Марашэўскага, М. Цяцёрскага і Ю. Юрэвіча таксама быў створаны Забельскі школьны тэатр. Захаваліся толькі два драматургічныя творы К. Марашэўскага, пастаўленыя ў гэтым тэатры: польская трагедыя «Свабода ў няволі». і беларуска-польская «Камедыя», у якой назіраецца адна з першых спроб пераходу літаратуры на жывую народную мову. У «Камедыі», якая і сёння з поспехам ідзе на сцэне, выкарыстаны традыцыі беларускай батлейкі.

XIX стагоддзе ў гісторыі народаў Рэчы Паспалітай звязана з асобай вялікага Адама Міцкевіча. Ён нарадзіўся 24 снежня 1798 г. у фальварку Завоссе каля, па мясцоваму, Наваградка альбо ў самім Наваградку, а памёр у выгнанні ў лістападзе 1855 г. у Канстантынопалі.

Адам Міцкевіч быў не толькі паэт, але і дзеяч нацыянальна-вызваленчага руху. Пад час вучобы ў Віленскім універсітэце разам са сваімі сябрамі Я. Чачотам, І. Дамейкам, П. Сузіным – таксама выхадцамі з тагачаснай Беларусі, удзельнічае ў падпольных таварыствах філаматаў і філарэтаў. Пасля іх разгрому расійскімі ўладамі Міцкевіч пяць гадоў правёў у ссылцы ў Цэнтральнай Расіі, дзе зблізіўся з тагачаснай расійскай арыстакратычнай элітай. Ён сябраваў з К. Рылеевым, а з А. Пушкіным вёў плённы творчы дыялог, вынікам якога сталі іх творы, што ўзбагацілі сусветную літаратуру: паэмы «Dziady» («Дзяды») і «Медный всадник». Міцкевічаўскія «Дзяды», у аснове якіх ляжыць беларускі фальклор і ўзнаўляюцца падзеі суда над філаматамі, уяўляюць сабой містэрыю, дзе паэт разважае пра лёс сваёй федэратыўнай радзімы і яе ролю ў еўрапейскай і сусветнай гісторыі. Пушкінскі «Медный всадник» стаў паэтычным адказам на «Уступ» (частка «Дзядоў»), дзе Міцкевіч разважае пра мінулае і будучыню Расіі.

Самыя значныя творы А. Міцкевіча ўплывалі на лёсы многіх народаў і пакаленняў. Гэта не толькі «Дзяды», але і паэма «Pan Tadeusz» («Пан Тадэвуш»), прызнаная апошнім вялікім эпохам у шляхецкай культуры Рэчы Паспалітай, а таксама паэмы «Konrad

Wallenrod» («Конрад Валенрод») і «Grażyna» («Гражына»). Усе творы напісаны на польскай мове, аднак узнаўляюць беларускія рэаліі, беларускую гісторыю, адметнасць нацыянальнага менталітэту, што прызнаюць і беларускія, і польскія вучоныя. Так, славуная даследчыца польскага рамантызму Марыя Яніон, аналізуючы паэму «Конрад Валенрод», падтрымлівае распаўсюджаную ў польскім літаратуразнаўстве думку, што «зародак валенрадызму існаваў і праяўляўся яшчэ ў філамацкім асяроддзі». Яна прыходзіць да высновы, што «валенрадызм з'яўляўся там альбо падазравалі, што ён з'явіцца там, дзе чалавек апынаўся ў *драматычнай сітуацыі* на памежжы двух светаў ці двух народаў, дзвюх культур, дзвюх рэлігій ці дзвюх спрэчных ідэй», як гэта і было ў Беларусі (Janion, M. *Zycie pośmiertne Konrada Wallenroda* / M. Janion. – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1990. – S. 73; 415).

Творчасць А. Міцкевіча выяўляла сутнасць душы і светапогляд грамадзяніна поліэтнічнай краіны на афіцыйнай у тагачаснай дзяржаве польскай мове. Наступнікі ж А. Міцкевіча ў Беларусі, асабліва пачынаючы з другой паловы XIX ст., будучыню бачаць інакш, вылучаючы беларусаў як асобны народ, які можа прэтэндаваць на ўласны суверэнітэт. Ахвярная дзейнасць К. Каліноўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча і інш. прынесла заканамерны плён – у 1918 г. была абвешчана БНР, а ў 1919 – на змену ёй прыйшла БССР.

У гэты перыяд руская мова набывае статус мовы міждзяржаўных зносін і, як некалі ў Сярэднявеччы латынь, адкрывае шырокія перспектывы для сваіх карыстальнікаў. У галіне літаратуры і культуры адмаўленне ад нацыянальнай мовы і пераход на рускую – прадастаўляе больш шырокую чытацкую і глядацкую аўдыторыю, спрыяе выхаду на міжнародную арэну. У выніку ў савецкай літаратуры нараджаюцца такія ўнікальныя з'явы, як, напрыклад, творчасць Чынгіза Айтматава – кіргіза па нацыянальнасці, наскрозь прасякнутая матывамі і вобразамі нацыянальнай кіргізкай міфалогіі і эпасу, але рускамоўная па сваім выяўленні. Падобныя з'явы назіраюцца і ў беларускай літаратуры, да прыкладу, творчасць С. Алексіевіч, якая пазіцыянуе сябе як беларуская пісьменніца, але піша на рускай мове. Адметнае месца па сваім значэнні і грамадскім статусе ў гэтай мультыкультурнай сітуацыі займае Алесь Адамовіч (1926–1994), пісьменнік і грамадскі дзеяч, які пісаў адначасова на беларускай і рускай мовах. З 1987 г. А.

Адамовіч быў дырэктарам навукова-даследчага Інстытута кінамастацтва ў Маскве. Фільм паводле яго сцэнарыя (сумесна з Э. Клімавым) «Иди и смотри» трапіў у спіс тэлевізійнага шоу «50 Films To See Before You Die» («50 фільмаў, якія неабходна паглядзець, перш чым памерці»), паказанага брытанскай тэлевізійнай студыяй Channet+ 4 у 2006 г. Навуковыя працы А. Адамовіча «Беларускі раман. Станаўленне жанру», «Маштабнасць прозы. Урокі К. Чорнага», «Браму скарбаў сваіх адчыняю...» і інш. увайшлі ў скарбніцу сучаснага літаратуразнаўства. Рускамоўная проза: дылогія «Партизаны», «Хатынская повесть», «Каратели (Радость ножа, или Жизнеописание гипербореев)», «Последняя пастораль», «Моление о будущем: рассказы, эссе» і, безумоўна, шматлікія публіцыстычныя артыкулы, прысвечаныя тэме перабудовы і наступствам Чарнобыльскай катастрофы, сталі набыткам народаў не толькі былога СССР.

Думаецца, гэты спіс агляд сведчыць пра духоўнае рэчышча нацыянальных культурных працэсаў, азначаных стваральнымі тэндэнцыямі.